

Franc KRNJAK¹

»Obesili so Smerdjakova«

Janko Rakuša, 15. maj 1901 – 10. februar 1945

(zamujen spomin)

Leta 2020 je bila 75. obletnica tragične smrti velikega prleškega rojaka Janka Rakuše, gledališkega igralca z mnogimi angažmaji in vlogami na takratnih jugoslovanskih odrih. Z naslovom prispevka, nekrologa, je poudarjen Rakušev igralski talent in spomin na njegovo vlogo v drami Dostojevskega *Bratje Karamazovi*. Po njej je v kulturnih krogih Zagreba in celotne jugoslovanske gledališke srenje dobil vzdevek *Smerdjakov* (po nezakonskem sinu Fjodora Karamazova). Ta karakterna vloga ga je dvignila v višave jugoslovanskega igralskega sveta. Ob njegovem tragičnem koncu, 10. februarja 1945, je po Zagrebu završalo – **obesili so Smerdjakova!**

Ključne besede

Janko Rakuša, gledališče, igralec, Zagreb, Smerdjakov

Janko Rakuša.

»Zakaj so vam oči porumenele, Ivan Fjodorovič? Se trpinčite? Povem vam, da se vam ni treba bati. Nič ne bom rekel proti vam. Poglejte, kako se vam tresejo roke in prsti igrajo. Zakaj? Niste vi ubili ..., da, prav vi ste morilec!«

S temi sarkastičnimi besedami, z rezkim in diabolčnim glasom, s srdom in srepim pogledom Ivanu Fjodoroviču je velikan Hrvaškega narodnega gledališča (HNK) Janko Rakuša, v vlogi Smerdjakov, povzdignil znamenito sceno iz drame *Bratje Karamazovi*. Scena je prikazovala groteskne elemente iz poslednje sodbe, zaradi katerih je občinstvo v gledališču otrpnilo.

Rakuševega igralskega opusa se še danes ne bi sramoval marsikateri gledališki igralec! Samo med desetletnim delovanjem v Hrvaškem narodnem gledališču je odigral več kot sto karakternih glavnih vlog. Nekaj se jih spomnimo: Raskolnikov v Dostojevskem Zločinu in kazni; Aragonski princ v Shakespearovem *Beneškem trgovcu*; Mefisto v Goetejevem *Faustu*; v Katajevi veseloigri *Milijon težav* z likom Ananasova; v Cankarjevi drami *Za narodov blagor* kot poet Stebelce ipd. Bil je interpret, ob katerem je občinstvo uživalo. Od mnogih gledaliških vlog je uspešno debitiral še v prvem hrvaškem dolgometražnem filmu *Lisinski* leta 1944 (ni bil nikoli finaliziran) in v zadnjem filmu Nezavisne države Hrvatske (NDH) *Radium – izvor zraka*.

Poročil se je z Jerko Kraljević, učiteljico iz Splita, leta 1938 v Zagrebu.

Rodil se je revni viničarki – samohranilki Alojziji Rakuša, 15. maja 1901 v Mihalovcih² (njegove rojstne hiše nisem uspel locirati iz znanih razlogov – takratnih viničarskih razmer). Oče je bil neki Jožef, kmečki sin iz Podgradja pri Ljutomeru, ki je umrl, še preden se je rodil Janko. Že iz tega je razbrati, da ni šlo za načrtovano ljubezen med gruntarjem in neko vinogradniško dninarico (*venčrlco*), in tudi stan, v katerem se je Janko rodil, mu ni obetal srečnega otroštva. In res je bilo tako – tudi mama Alojzija je, ko še ni dopolnil niti tretjega leta starosti, umrla. Ostal

¹ Franc Krnjak, ljubiteljski zgodovinar.

² V takratni Občini Svetinje, danes Občini Ormož.

je sirota na občinskih ramenih. Ni podatkov, kdo ga je vzgajal in kje je dobil zatočišče kot otrok (skopi zapisi kažejo, da ožji sorodniki po očetovi strani naj ne bi za to poskrbeli). Nekateri viri še navajajo, da je bil tudi v Zavodu za *takšno* mladino. Po vsej verjetnosti ga je to zaznamovalo za vse življenje, kajti že v zgodnjih zrelih moških letih se je seznanil s takratno že prepovedano komunistično partijo (gotovo v Zagrebu). To ga je stalo življenja, kajti zločinski ustaški režim ga je med okupacijo obtožil članstva v NOG-u (narodno osvobodilnem gibanju), organiziranja tajnih komunističnih sestankov in zbiranja finančnih in drugih sredstev za NOV (narodno osvobodilno vojsko) ter pisanja in razpečevanja letakov s komunistično propagando. In res... zla usoda mu je bila zapečaten!

Ljudsko šolo je obiskoval v Ormožu, nato ga je rejniška družina- ali Zavod- poslala kot nadobudnega mladca, v ljubljansko malo semenišče, kjer je obiskoval gimnazijo. To pa povsem iz preprostega razloga, slabih finančnih sredstev. Z 18 leti je Janko zapustil gimnazijo (duhovniški poklic mu ni »dišal«) in se vključil v ljubljansko Dramo (1919–1921), obenem pa je zaključil igralsko šolo. Po ljubljanski izkušnji se je napotil izzivom naproti, kajti na slovenskih odrih zanj ni bilo prostora. Že znano in še danes aktualno, mar ne?! Toda v prsih mu je vedno kljuvala misel na domovino, kateri bi rad ponudil svoje znanje in izkušnje. »*Vsi me hočejo, samo Ljubljana ne!*« je tožil. Vse zaman!

Izkoristil je možnost v novi skupni državi SHS in dobil angažma v Sarajevu. Sledili so – Skopje, Maribor, Beograd, Osijek, Varaždin in Split. Končno se je ustalil leta 1934, v zagrebškem HNK-ju (Hrvatsko narodno kazališče). Postal je dramski prvak, ki je zablestel s svojimi karakternimi vlogami in takšen ostal vse do svojega bridkega konca. Postal je »brušen diamant« Talijinega hrama.

Prva aretacija ga je doletela 1. maja 1942. Aretiral ga je gestapo (tajna nemška policija) in ga, zaradi pomanjkanja dokazov po štirih dneh in štirih nočeh neznosnega mučenja izpustil. Morda je kdo zanj posredoval pri ustaških oblasteh, saj je bil odpuščen prav nekaj dni pred premiero Fausta, v kateri je igral Mefista. Že takrat je močno bolehal na želodcu in žolču, zato je moral na eni od predstav posredovati zdravnik. Kljub zdravstvenim

težavam, ki so ga v zaporu še bolj pestile, ni nič priznal in nikogar izdal! Glas o njegovi pokončni drži so po Zagrebu širili izpuščeni zaporniki.

Druga aretacija je sledila čez dve leti, 1944., privedla ga je ustaška oblast. Zadnji nastop je imel 17. decembra v HNK v Mesarićevi komediji *Gospodski otrok* (že čez teden dni, dan pred božičem, so ga oblasti aretirale in zaprle). Po aretaciji je pristal v zloglasnem zaporu na Savski cesti v Zagrebu. Tam je doživljal torture ustaškega režima; mučenje – telesno in duševno, pomankanje hrane in osnovnih oblačil. Velika težava je bil tudi mraz, ki je hudo pritiskal. Ženino prošnjo, da bi mu prinesla hrano in kakšno toplo oblačilo, so Rakuševi morilci vehementno zavrnil. Sedem tednov je trajala golgota Janka Rakuše. Zastor je padel! Ustaši so ga obesili golega in zasramovanega nedaleč od Zagreba na obcestni električni drog med Remetincem in savskim mostom. »**Obesili so Smerdjakova**«, se je razširila zla novica o pogubi velikana HNK Janka Rakuše!

Po koncu vojne se mu je Zagreb dostojno oddolžil. Njegove posmrtno ostanke so prenesli v skupno grobnico na zagrebško pokopališče Mirogoj, v zagrebški četrti F. Folnegovića (na Žitnjaku se po njem imenuje ulica). Ob njegovi 115. obletnici rojstva mu je hrvaški zgodovinski arhiv pripravil bogato razstavo.

Kaj pa domača »rodna gruda«?

Mnogi, premnogi ga ne poznajo. Morda bo ta spominski zapisek spodbudil lokalne kulturne in izobraževalne kroge v razmislek o postavitvi (brez ideoloških predznakov, kljub trenutno nenaklonjenim časom za takšne projekte) doprsnega kipa, ob kateri njegovi okrogli življenjski obletnici v aleji ormoških velikanov. Spodobilo bi se.